

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó



ARCHAEOLINGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**



Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by



CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulaírástól, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztes a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszá az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLYANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjáráskori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinek kormeghatározása	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bőszt fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádmentén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÖNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÄT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistől Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendő's Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

Egy új lehetőség kapujában – tatárjáráskori védművek a Kiskunságban

ROSTA SZABOLCS*

Nehéz, de egyben hálás feladat is a tatárjárásról írni a Laszlovszky József előtt tisztelgő kötetbe, tekintve, hogy az ünnepelt e témában (is) maradandót alkotott, érdeklődésének kiemelt pontja ez az időszak. A tatárjárás régészete a magyar archeológiának igen új, lényegében csak az elmúlt évtizedben önálló útra lépett szakterülete, melynek előremozdításában elvülhetetlen érdemeket szerzett Laszlovszky József. A téma – talán pont „frissességéből” fakadóan – nagy lehetőségeket tartogat, hiszen jó esély kínálkozik arra, hogy valóban új adatokkal, akár formabontó, vitaindító gondolatokkal lehessen gyarapítani közös tudásunkat. A következőkben egy, általánosságban szinte kutatatlan terület kerül vizsgálat alá: az Árpád-kori (középkori) templomokat körülvevő árokrendszerek kérdésköre.

Horváth Ferenc 1999-ben Csengele határában talált rá a méltán híressé vált kun vezéri sírra. A Magyarországon egyetlen, hiteles körülmények között feltárt kun temetkezésen kívül egyéb különlegességgel is szolgált az ásatás. Az M5-ös autópálya építéskor feltárt nagy felület lehetőséget biztosított a középkori templom tágabb környezetének megismerésére is. Az Árpád-korban épített – majd a késő középkorban átalakított – templomcska körül egy koncentrikusan elhelyezkedő, hármas körárokrendszer mintegy harmadát sikerült kiásni. Az árokrendszer jellegzetességei alapján – mint annak nagy mérete, az égett felületek vagy az erősítésre utaló cölöpszerkezet – védelmi jelleget tulajdonított neki az ásató. A történeti és nyelvészeti kapcsolódások és kiváltképp az árkok rétegtani helyzete pedig kétségtelenné tette a konklúziót, miszerint az erődítést a tatárjáráskor emelték.¹

A 2000-es évek közepétől Gallina Zsolt, a szintén kiskunsági Tázlárán folytatott ásatásai során

ütközött bele a csengeleihez méretében és szerkezetében is nagyon hasonló hármas körárokrendszerbe, melyet szintén egy Árpád-kori előzményekkel rendelkező templom köré építettek. Habár a jelenség feldolgozása még hátravan, és a körárok elsődleges funkciójának értelmezésével kapcsolatban is felmerülnek kérdések, az árokrendszer tatárjáráskori védelmi jellege, valamint a település ekkor történt teljes pusztulása vitán felül áll. Az árkok alsó, égett pusztulási rétege nagyszámú Árpád-kori tárgianyagot, épületomladékot tartalmazott. Mindezek mellett kétségtelenül erőszakos halált halt egyének rendellenes pózban fekvő vázai tanúskodtak a tatárjárás idején bekövetkezett eseményekről.² E két komolyabb előzmény után került a kutatás látóterébe Szankon egy, a fentiekhez kísértetiesen hasonló jelenség.

Szank község mellett, kiemelt kulturális-turisztikai pályázat keretében valósul meg a „Kiskun Emlékhely Zank vezér szállásán” nevű program. A helyszín központi magja Szank-Kápolnahely lelőhely, amely nagy bizonyossággal azonosítható a 14-16. század közt élt, kun alapítású Szankszállásával és templomával. A 2017. évi ásatást megelőző próbafeltárás és a geofizikai vizsgálatok előzetesen egy kettős körárokrendszer meglétét mutatták ki. A koncentrikus árkok az egykori dombot, a templom meghatározható helyét vették körül.

A 2017. évben folytatott ásatás elsődleges feladata a kettős körárokrendszer nyugati szakaszának feltárása volt egy, a későbbiekben történő esetleges rekonstrukció előkészítése érdekében. Az egykori domb központi részén húzott szondáink kétségtelenné tették, hogy mikor a dombtetőt az 1970-es évek elején 1,5-2 m mélységben géppel elhordták, lényegében megsemmisítették a templomot és a késő középkori temetőt. A domb központi részétől lefelé azonban fokozatosan kisebb pusztítást észleltünk, a körárokakat és a nagy ki-

* Kecskeméti Katona József Múzeum



► **1. kép.** A külső árok alján fekvő fegyverek és alkatrészek. a.) Balta nyélgyűrűvel, b.) Csákány, c.) Kétkézes kard keresztvasa, d.) Törtek vas merevítője, e.) Tör markolata, f.) Kés, g.) Páncéllemezek, h.) Buzogány, i.) Egykezes kard (fotó: Kis Béla)

terjedésű Árpád-kori temetőt már javarészt megkímélte a modern rongálás.

A külső árokból mintegy 80 m, a belsőből 43 m hosszú részt tártunk fel, az árokrendszer több mint felét. Mindkét körárok a teljes feltárt szakaszon vágta az Árpád-kori temetőt, közel 100 kisebb-nagyobb mértékben roncsolt vázra ástunk rá. Az árokok betöltésébe egyetlen, e korszakba sorolható sír sem volt beleásva. Ez a helyzet nyilvánvalóvá teszi, hogy a nagy kiterjedésű, szabályos sorokba rendezett Árpád-kori temető és az árokrendszer, funkcionálisan legalábbis, nem kapcsolódik egymáshoz. A kronológiai besorolást jelentősen megkönnyíti, hogy a külső körárok egyik felső betöltési szintje egyértelműen azonosítható a 14-15. századi település külső járószintjével. Az ekkorra már nagyrészt feltöltődött árokba ráadásul egy késő középkori épületet is beleástak. A stratigráfia törvényszerűségei nem hagynak kétséget azt illetően, hogy az árokok kiásása és elsődleges használata tehát a két időszak közé illeszthető.

Habár az árok rétegtani elhelyezkedése önmagában is bizonyító erejű az időrendet illetően, az ásatás pontosan besorolható tárgyegyütteseket is felszínre hozott. Az árok aljában nagy mennyiségben heverték fegyverek és harci eszközök, felszerelések. Külön érdekesség, hogy a külső árokban lévő balta, csákány, buzogány benyelezve került megtalálási helyzetébe, melyet a nyelék fejébe ütött 2-4 darab vasszeg bizonyít. Ezeken felül törmarkolat, kések, egy törhüvely vagy késtok merevítője, kétkezes kard keresztvasa, páncéldarabok, valamint egy teljesen ép, vércsatornával ellátott egykezes kard jött elő az árok aljából (1. kép). Főként a belső árok betöltéséből, több esetben faszenes, égett-agyagos környezetből kerültek elő különféle típusú nyílhegyek. Különösen figyelemre méltóak a vékony, tűszerű páncéltörő darabok, illetve a keleti harcmódorból jól ismert, csontból faragott hegyek (2. kép). Ezek helyzete a belső árokban nem véletlen; nyilván az egykori sáncba, akár valamiféle paliszádba lőtt, majd idővel az árokba bemosódott nyílhegyekről van szó. Számtalan kisebb-ködarab is feküdt az árok aljában, néhol teljesen betemetve az elszórt fegyvereket.

A külső árok a fegyverek és kövek mellett egy 20-25 év körüli, erős izomzatú, egészséges csontozatú, tisztán europid jegyekkel rendelkező fiatal férfi maradványait rejtette.³ A csontok többé-kevésbé anatómiai rendben helyezkedtek el, így megállapítható, hogy a férfi hason kiterítve feküdt. Másrészt a csontok helyzete arra is bizonyítékot adott, hogy a test hosszabb ideig temetetlenül hevert az árok alján. A fentiekén kívül Árpád-kori gyűrűket, S-végű karikaékszert is találtunk, melyek közül két, közvetlenül egymás mellett lévő vésett díszű ezüst fejesgyűrű nagy valószínűséggel az erőszakos események során került ide. Az ékszerek közül néhány a temető



► **2. kép.** Az árokban talált nyílhegyek (fotó: Kis Béla)



► **3. kép.** a.) Vésett díszű, ezüst fejcsigűrűk a belső árok aljából, b.) Ametisztköves aranygyűrű, c.) Hátrafelé forduló sárkányt ábrázoló vésett díszű ezüstgyűrű, d.) „S”-végű bronz karika, e.) Leubachi dénár, f.) H. 195., lovas solymászt ábrázoló brakteáta, g.) Friesachi dénár, h.) Kisméretű vascsat, i.) Heveder csatja (fotó: Kis Béla)

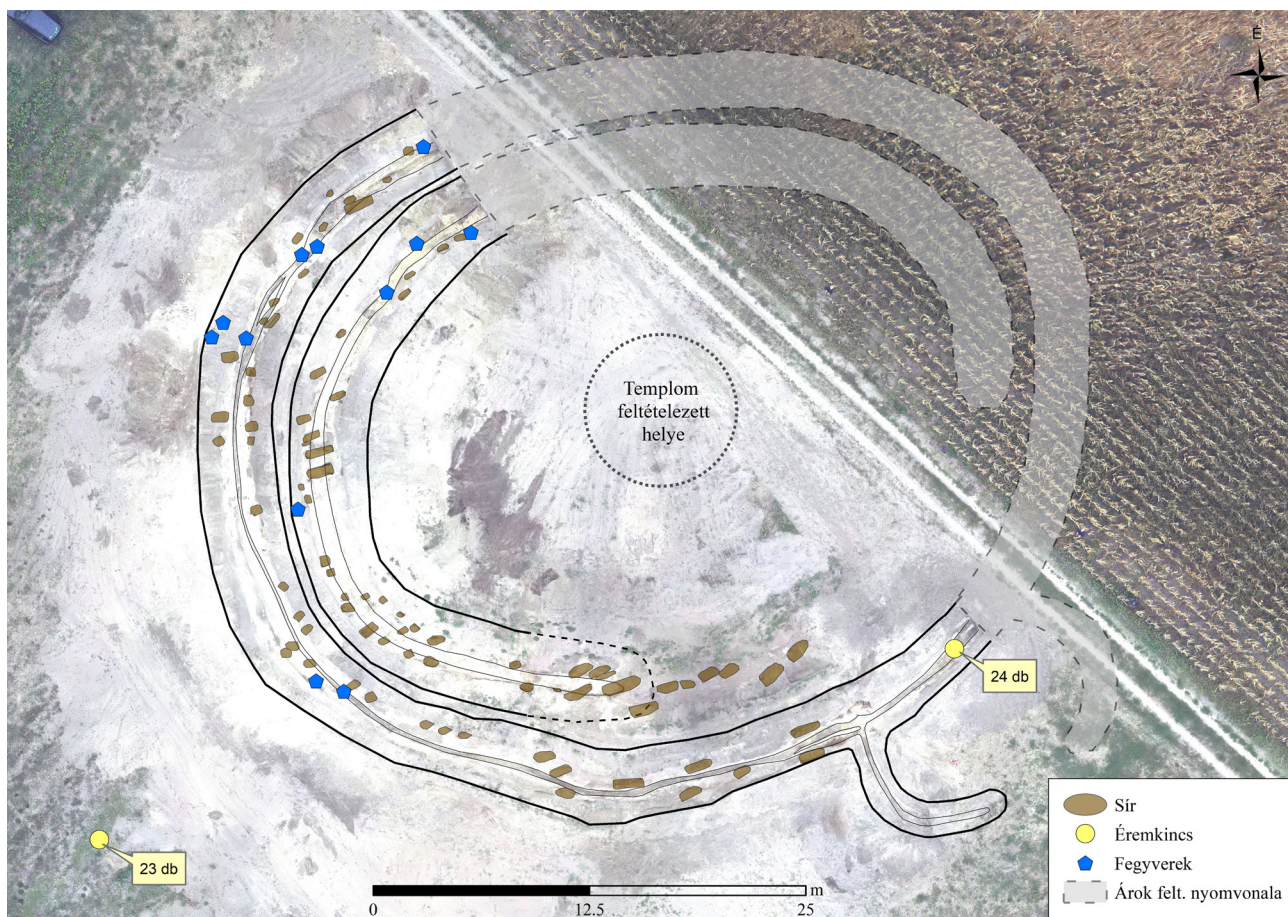
bolygatása következtében is bekeveredhetett a betöltésekbe. A 13. századra keltezhető tárgyak mellett a külső árok aljába egy 24 darabból álló friesachi éremlelet volt beletaposva, mely tökéletesen illeszkedik a tatárjáráshoz kapcsolt éremkincsek sorozatába (3. kép).

Az árkok feltárása rávilágított az egykori védmű építési folyamatára is. Elsőként a templom körül, talán egy kötél segítségével kijelölték a körárkok nyomvonalát. Az eredeti, rekonstruált felszínt tekintve 5 m széles és 3 m mély árkok a felszínen éppen összeértek, a belőlük kikerülő nagy mennyiségű földet így nem rakhatták ki az árkok két oldalára. Már csak azért sem, mert a kívülrre rakott földhalom a támadóknak jelentett volna védelmet. Értelemszerűen a külső körárkok kiásásával kezdték el a munkát, az árkok kitermelt földjéből épülhetett meg az erődítés belső védelmi vonala, a földsánc. Majd a külső árok elkészültével haladtak befelé. Az egyik szakaszon váratlanul véget ért a belső árok, melynek egyik magyarázata, hogy készítőinek már nem volt ideje befejezni azt. Mindazonáltal az sem kizárt, hogy a megszakadó árok szerkezeti kapcsolatban állt

a keleti oldalon feltárt, bejáratot valószínűsítő kis elővédművel.

Habár a sáncot – és vele együtt a beleásott késő középkori temetőt – a későbbi évszázadok (különösen a domb 1970-es évekbeli legyalulása) szinte nyomtalanul eltüntették, néhány fogódzóponthoz azért lehet egykori méretét illetően. Elsősorban az árkokból kikerült föld mennyisége határozhatta meg a belső sánc tömegét. A szanki sánc legmagasabb pontján 3-4 m körül lehetett, melyhez a belső árok mélységét is hozzászámítva nagyjából 6-7 m szintkülönbséggel lehet számolni. A sánc tetejére valószínűsíthetően fagerendák közé font sövényfalat raktak, melyet agyaggal erősítettek meg. E szerkezet leomlott anyaga a belső árok alján és oldalán nagyobb kiterjedésű, agyagos, égett foltokban mutatkozott. A fentiekkel kísértetiesen egyező esetről ír Spalatói Tamás: „Az említett néptömeg pedig... elkezdte a helységet erősíteni, árkot ásni, sáncot hányni, vesszőből sövényt fonni, és még sok mindent feleslegesen előkészíteni. De mielőtt a megkezdett munkákat legalább félig elkezdtek volna, íme, hirtelen megjelennek a tatárok...”⁴ A szanki erődítés mellett tapasztaltak jól illeszkednek Rogerius közléséhez is: „Amikor pedig a tatárok a faerődítményeket már lerombolták, földdel telt zsákokat hajítottak a gépekkel az árkok feltöltésére. A magyarok és a többiek közül senki sem merészt az árkok szélén megjelenni a kövek és nyilak miatt.”⁵

A szanki körárkokrendszer látványos mérete, rétegtani helyzete, de legfőképp a benne lévő régészeti leletanyag alapján kétségtelenül a tatárjárás emlékei közé tartozik. A feltárás során észlelt jelenségek önmagukban is egyértelműen magyarázhatóak, de a tatárjáráshoz kötött erődítményt kiválóan lehet értelmezni a tágabb környezetében is. 2010-ben a kápolna dombjának lábánál, fémkeresős kutatás során két brakteátát, egy BELA REX köriratú dénárt és öt friesachi veretet találtunk, egymáshoz igen közeli szóródásban.⁶ 2014-ben ugyanitt további 15 friesachi dénár került begyűjtésre, jelezve, hogy egy szétszántott éremkincs lehetett közvetlenül az erődítés mellett (4. kép, bal alsó sarok). Szank területén ezeken kívül egyéb tatárjáráskori éremleletekről is van tudomásunk. Egy 113 darab friesachi érmét tartalmazó lelet a Vona(t)-dűlőben látott napvilágot 1968-ban.⁷ 1971-ben, a Haladás Tsz. egyik birkahodályának építésekor egy 1181 érméből álló

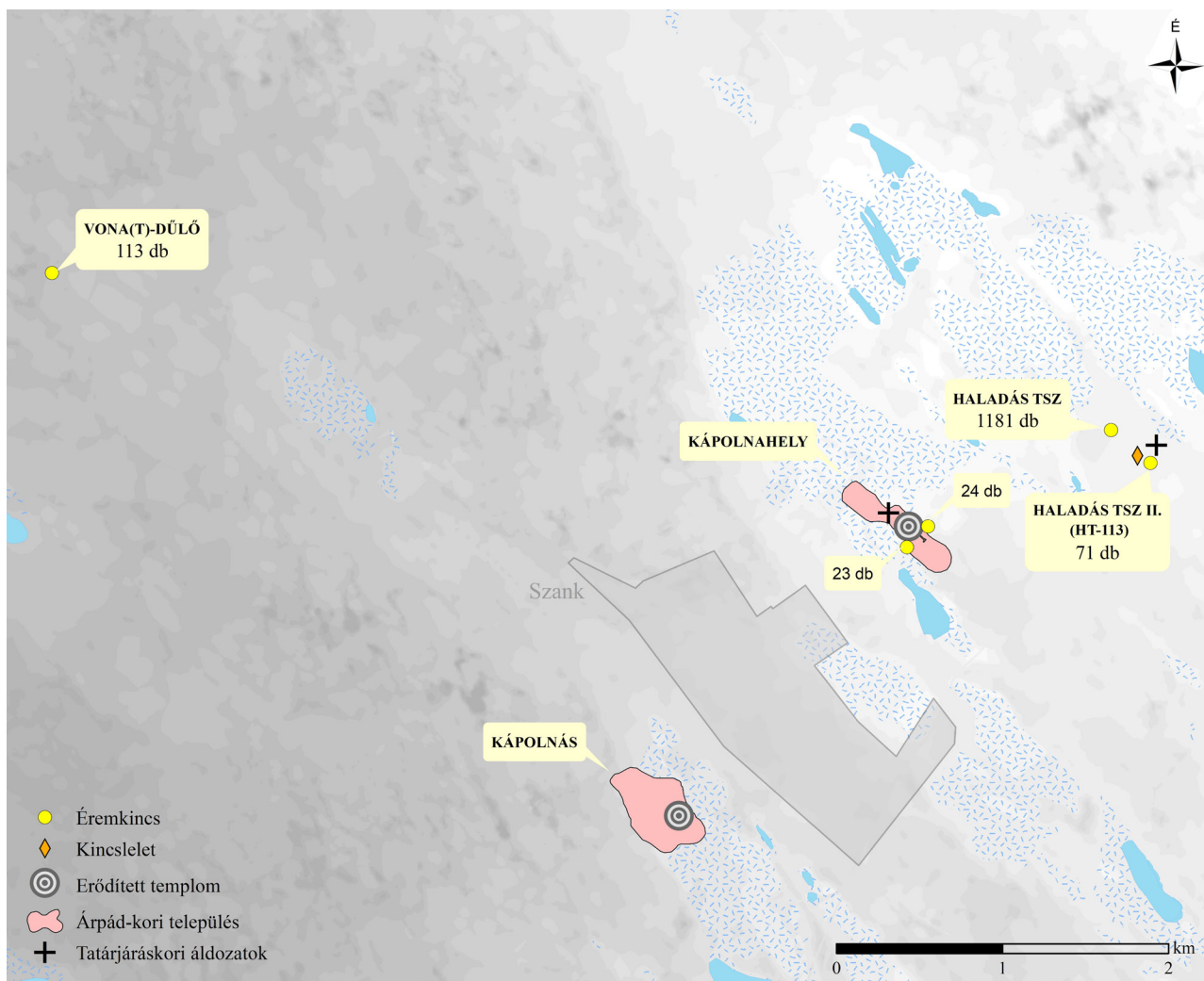


► 4. kép. Szank-Kápolnahely, 2017. évi feltárási felszínrajza (légifelvétel: Pázmándi Gergely, Ortofotó, rajz: Pánya István)

kollekció került elő.⁸ Ez utóbbi helyszínt a 2010. évben Wilhelm Gábor által feltárt, kiemelkedően gazdag tatárjáraskori leletanyagot és információkat szolgáltató, leégett Árpád-kori épület közvetlen közelében lehetett azonosítani.⁹ Az utóbbi lelőhely, amely legalább 34 halott maradványait és egy kincsleletet tartalmazott, erősített templomunk tőszomszédságában, attól mindössze 1,3 km távolságban van. Szank fontos kiindulópontja a tatárjárás kutatásának; itt nagy tömegben együtt jelentkeznek elrejtett éremkincsek, tömeggyilkosság, további elhagyott Árpád-kori templomos falvak és harci események nyomai (5. kép). Ráadásul – akárcsak Csengele vagy Tázlár esetében – a nyelvészet is segítségünkre siet, hiszen Szank nevét is kunok adták, akik csak a tatárjárás után népesítik be az elpusztított vidéket. A terület névadása így áttételesen azt is bizonyítja, hogy nemigen maradt túlélő lakosság, aki a korábbi településnevet átörökölt volna.

A fenti példák alapján ma már egyértelműen látszik, hogy nemcsak elszórt, egyedi esetekről van szó, és érdemes mélyrehatóbban is vizsgálni

a középkori templom körüli árok, különösen az árokrendszerek kérdéskörét. Ennek alapvető nehézségét jól mutatja Szatmári Imre megállapítása; „nincs egyetlen teljesen feltárt temetőárk sem az egész Alföld területén, hiszen az időigényes és költséges ásatások célja mindig elsősorban a templomok feltárása, megismerése volt.”¹⁰ Éppen ezért volt korábban megkérdőjelezhetetlen a középkori templomokat körülölelő árokknak temetőárokként való általános meghatározása. E tanulmánynak – terjedelmi kötöttségek okán – nincs lehetősége a temetőárkok kontra védelmi jellegű árok érveinek mélyrehatóbb ütköztetésére. Az is igen valószínű, hogy e két „funkció” összekapcsolódhatott, még akár időben is. Mindenesetre alapvető Laszlovszky Józsefnek az a csengelei példa alapján alkotott véleménye, miszerint a fentiekhez hasonló összetett szerkezetű, hatalmas munkát igénylő árokrendszerek létesítése csakis védelmi okokkal magyarázható.¹¹ Fontos támpontot ad, hogy az ismert árok többsége vágja az Árpád-kori temető sírjait – már amennyiben keresztezik egymást. Ezzel – legalábbis az adott időszak-



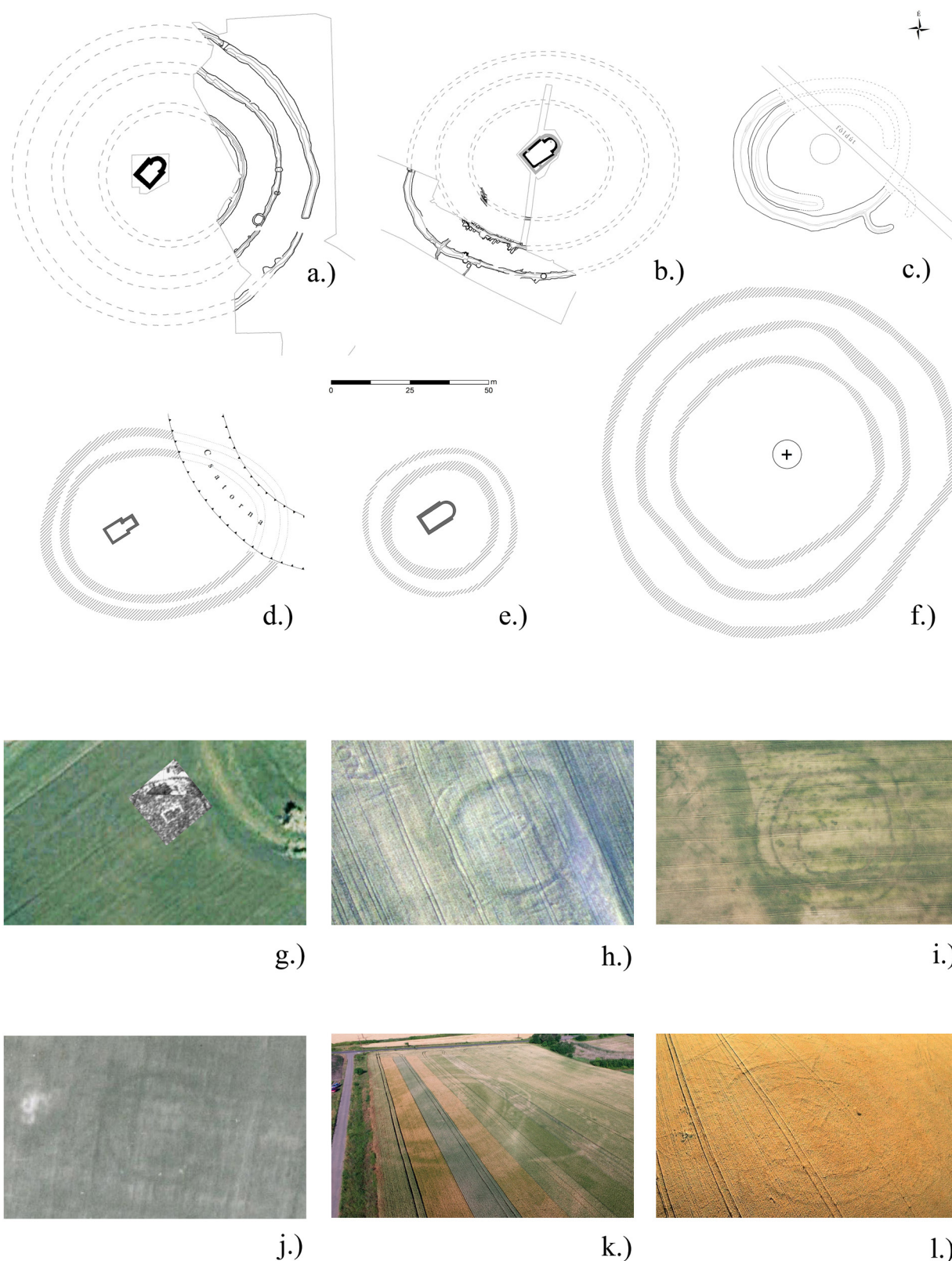
► 5. kép. Szank környéki, tatárjáráshoz kapcsolható helyszínek (készítette: Pánya István)

ra vonatkozóan – logikailag és nem utolsó sorban rétegtanilag is megdől az az általánosító elképzelés, miszerint az árkok sorozatos létesítése a temetők bővítéséhez kapcsolódna. Megállapítható, hogy a középkori templom körüli árkokra vonatkozó eddigi egyoldalú értelmezés legalábbis megkérdőjelezhető, de mindenképpen tágítható.

A szanki összetett jelenségkör egyúttal lehetőséget ad arra is, hogy további Árpád-kori templomok környékén is körbenézzünk. Légifelvételek és geofizikai felmérések szerint a szanki erődített templomtól alig 2 km-re lévő, a 13. század folyamán kihalt település temploma körül is van egy körárkokból álló rendszer. Mostanra Szabadszállástól Kunfehértóig már tucatnyi helyen sikerült azonosítani ehhez hasonló, több elemből álló árokrendszereket síkvidéki Árpád-kori templomok körül (6. kép). E védművek régészeti feltárás nélkül, szabad szemmel ma már többnyire nem észlelhetők, így különösen nagy szerepet kapnak

felkutatásukban a légifotók és a geofizikai vizsgálatok. Amely lelőhelyeken a 13. század után már nem folytatódott az élet, ott már a jövőbeni ásásokat megelőzően is jó eséllyel kapcsolhatjuk az árkokat a fenti jelenségkörhöz. Ahol a települések továbbélnek a késő középkorban is, ott kizárólag a szisztematikus feltárások tudnak majd megnyugtató választ adni az árkok időrendi és funkcionális kérdésére. A roncsolásmentes módszerek elterjedése és fejlődése révén nem kell majd meglepődnünk azon, ha a közeljövőben gombamód fognak megszorodni az ilyen emlékek, mint azt legújában Tótkomlós vagy Orosháza-Szentetornya középkori árokrendszerei is bizonyítják.¹²

A tatárjárás kortárs forrásai – főként egy-egy jelentősebb esemény és helyszín kapcsán – gyakran említenek csatákat és ostromokat. Ezek mellett azonban nyilván számtalan olyan ütközet is lezajlott szerte az országban, melyről nincsenek írásos emlékeink, vagy pontos helymegjelölés nélkül,



► **6. kép.** Körárok rendszerek: a.) Csengele (Horváth Ferenc nyomán), b.) Tázlár (Gallina Zsolt - Gulyás Gyöngyi nyomán), c.) Szank-Kápolnahely, d.) Szank-Kápolnás, e.) Szabadszállás-Aranyegyháza, f.) Kunfehértó-Várhely (Rajz: Pánya István), g.) Szank-Kápolnás geofizikai felmérése (légifelvétel: Google 2008.), h.) Szabadszállás-Aranyegyháza (légifelvétel: Otto Braasch), i.) Kunfehértó-Várhely (Légifelvétel: Otto Braasch) j.) Dunavecse-Fejéregyháza (Légifelvétel: HM-HIM Hadtörténeti Térképtár), k.) Komlós (Sztalmári Imre nyomán), l.) Szentetornya (Sztalmári Imre nyomán)

általánosítva szerepelnek a krónikákban. A mongolokkal szembeni ellenállás az egész országra kiterjedt – a végeredmény alapján, néhány kivételes esettől eltekintve sajnos inkább kevesebb, mint több sikerrel. Hogy ezek az erősítések milyen eséllyel állhattak ellen a mongol hadseregnek, arra az érintett kiskunsági települések közel 100%-os pusztulási aránya ad szomorú támpontot. Azt már soha nem fogjuk megtudni, hogy a környék legerősebb helyét, a kőtemplomot körbeárkoló és megerősítő közösségek hány napig, a jobban felszerelt és védett helyek akár hány hétig voltak képesek kitartani. Néhol több falu népe gyűlt össze, mint a Csanád megyei Peregnél, ahol a krónikás hetven falu embereiről beszél.¹³ De a tatároknak megvoltak az eszközeik még a nagyobb és jól védett helyek elfoglalására is.

A tatárjárás újabb és újabb helyszíneinek főként az elmúlt évtizedben felgyorsult feltárásával nemcsak kézzel fogható tárgyi emléanyagunk bővült, hanem ezzel együtt a korábban csak szórványosan jelentkező – így egyedinek gondolt – vagy egyáltalán nem felismert jelenségek magyarázatát is sorra megtaláljuk. Erre kiváló példák a fenti síkvidéki védművek, kis erősítések, melyek fontos adalékot jelenthetnek ahhoz a kérdéshez, hogy milyen eszközökkel is próbált a magyarság ellenállni a mongol támadásnak. Szankon olyan régészeti emlékek sorozata jött elő, amelyek alapján egy eddig nemigen kutatott és így nem is igazán ismert, ám úgy tűnik, hogy a tatárjárás során általánosan alkalmazott védekezési forma képe kezd kirajzolódni előttünk.

Jegyzetek

- ¹ Horváth Ferenc, *A csengelei kunok ura és népe* (Budapest: Archaeolingua, 2001), 80-85.
- ² Gallina Zsolttal való személyes egyeztetés alapján. Tapodi Kálmán, „A Templomhegy újabb titkait tárták fel a régészek,” *BAON*, 2016. 10. 22., letöltve: 2018. 09. 01., <https://www.baon.hu/bacs-kiskun/kultura-bacs-kiskun/a-templomhegy-ujabb-titkait-tartak-fel-a-regeszek-689888/>.
- ³ A váz maradványait Marcsik Antónia vizsgálta meg, szakértő véleményét ezúton is köszönöm.
- ⁴ Spalatói Tamás, „A salonai és spalatói főpapok története (Részlet),” in *Tatárjárás*, szerk. Nagy Balázs (Budapest: Osiris, 2003), 57.
- ⁵ Rogerius, „Rogerius mester siralmas éneke,” *uo.*, 149-150.
- ⁶ V. Székely György, „Tatárjárás és numizmatika – Egy történelmi katasztrófa pénzforgalmi aspektusai,” in *„Carmen Miserabile.” A tatárjárás magyarországi emlékei – Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs és V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 336.
- ⁷ Gedai István, „Friesachi denárlelet Szankon,” *Numizmatikai Közlöny* 66-67 (1967-1968): 95-97.
- ⁸ Huszár Lajos, „Der Münzfund von Szank aus dem 13. Jahrhundert,” in *CUMANIA – A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei* 4 (1976): 360.
- ⁹ Wilhelm Gábor, „»Akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették« – Az 1241. évi pusztítás Szank határában,” in *„Carmen Miserabile,”* 81-109.
- ¹⁰ Szatmári Imre, „Középkori temetőárok drónnal készített felvételeken,” in *Fémek a földből* I., szerk. Bíró Gyöngyvér, Katona Kiss Attila és Rózsa Zoltán (Orosháza: Nagy Gyula Területi Múzeum, 2018), 86-89.
- ¹¹ Laszlovszky József, „Tatárjárás és régészet,” in *Tatárjárás*, 457.
- ¹² Szatmári, „Középkori temetőárok drónnal készített felvételeken,” 87-88.
- ¹³ „Rogerius mester siralmas éneke,” 146.